

Mirsâdu'l- 'ibâd'da "Hâlet-i Hamse-i Âdemî" Meselesi: Manastırlı Besîm Efendi'nin Manzum Tercümesi

The Issue of "Hâlat-i Hamse-i Âdamî" in Mirsâd al- 'Ibâd: Manastırlı Besim Efendi's Versified Translation

Öz

Nurgül KARAYAZI BAL*

* Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük, Türkiye.
e-posta: nurgulkarayazi@gmail.com
ORCID: orcid.org/0000-0002-7067-2545
ROR ID: ror.org/04wy7gp54

Gönderilme Tarihi / Received Date

30.11.25

Kabul Tarihi / Accepted Date

10.03.26

Yayın Tarihi / Publication Date

21.03.2026

Atıf/Citation: Bal, K., N., Mirsâdu'l- 'ibâd'da "Hâlet-i Hamse-i Âdemî" Meselesi: Manastırlı Besîm Efendi'nin Manzum Tercümesi
Dil ve Edebiyat Araştırmaları, 33, 271-296
doi.org/10.30767/diledeara.1832781

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlеме.

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review:

Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest:

The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support:

The author declared that this study has received no financial support

Dil ve Edebiyat Araştırmaları

Dergimizde yayımlanan makaleler CC-BY-NC-ND lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Language and Literature Studies

The articles published in our journal are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.
tded.org.tr | 2025

Bu makale, Necmeddîn-i Râzî'nin şaheseri kabul edilen Farsça tasavvufi eseri *Mirsâdu'l- 'ibâd*'ın dördüncü bâbının dördüncü faslında yer alan "Hâlet-i Hamse-i Âdemî" bahsinin, XIX. yüzyılda yaşamış divan kâtibi ve şair Manastırlı Besîm Efendi (ö. 1285/1868-69) tarafından aruzun remel bahrinin "Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün" kalıbı ve mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış, 178 beyitten müteşekkil manzum tercümesini konu edinmektedir. Çalışmada söz konusu tercüme incelenmiş ve çeviri yazılı metni neşredilmiştir. Bu suretle Osmanlı döneminde tasavvufî metinlerin manzum tercüme geleneğine ve *Mirsâdu'l- 'ibâd* tercümelerine dair literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde *Mirsâdu'l- 'ibâd*'ın muhtevası ve esere dair tercüme faaliyetleri değerlendirilmiş; inceleme kısmında Manastırlı Besîm Efendi ve manzum tercümesine ilişkin ulaşılabilen sınırlı bilgiler sunulmuştur. Ardından "Hâlet-i Hamse-i Âdemî" bahsinin muhtevası kısaca ortaya konulmuş ve manzum tercüme; dil, üslup hususiyetleri ve tercüme yöntemi bakımından değerlendirilmiştir. Son bölümde ise metnin çeviri yazısı araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Manzum tercüme, şimdiye kadar tespit edilen mensur tercümelerden nazım şekli itibarıyla ayrılmasının yanı sıra varlık mertebelerini, ruh-beden ilişkisi çerçevesinde insanın yaratılışını, insanın varlık dairesindeki konumunu, onun Allah ve âlemlerle olan ontolojik ve epistemolojik münasebetlerini ele alan konuyu açısından da tasavvufun temel meselelerinin özet hâlinde ele alındığı küçük bir mesnevi hüviyetindedir.

Anahtar Kelimeler: *Mirsâdu'l- 'ibâd*, Necmeddîn-i Râzî, Manastırlı Besîm Efendi, insanın beş hâli, varlık mertebeleri, manzum tercüme.

Abstract

This article examines the section titled "Hâlat-i Hamse-i Âdamî" in the fourth chapter of the fourth section of *Mirsâd al- 'Ibâd*, the Persian Sufi work considered a masterpiece by Najm al-Din Râzî, as interpreted by Manastırlı Besim Efendi (d. 1285/1868-69), who lived in the 19th century, using the "Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün" pattern of the remel meter and the mesnevi verse form. The study examines this translation and publishes the written text of the translation. In this way, it aims to contribute to the literature on the tradition of poetic translation of Sufi texts during the Ottoman period and on the translations of *Mirsâd al- 'Ibâd*. The introductory section of this study evaluates the content of *Mirsâd al- 'Ibâd* and the translation activities related to the work; the analysis section presents the limited information available regarding Manastırlı Besim Efendi and his verse translation. Following this, the content of the section on "Hâlat-i Hamse-i Âdamî" is briefly outlined, and the verse translation is evaluated in terms of language, style, and translation method. The final section presents the transliteration of the text for the benefit of researchers. The verse translation differs from previously identified prose translations in its poetic form, and also, due to its subject matter—which deals with the levels of existence, the creation of man within the framework of the soul-body relationship, man's position within the realm of existence, and his ontological and epistemological relationships with God and the universe—it is a short mesnevi (narrative poem) that summarizes the fundamental issues of Sufism.

Keywords: *Mirsâd al- 'Ibâd*, Najm al-Din Râzî, Manastırlı Besim Efendi, the five states of man, levels of existence, versified translation.

Giriş

Asıl adı Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver b. Enûşîrvân b. Ebî Necîb el-Esedî er-Râzî olan, Necmeddîn-i Dâye olarak da bilinen Necmeddîn-i Râzî (ö. 654/1256), XIII. yüzyıl tasavvuf düşüncesinin ve Kübreviye tarikatının önde gelen temsilcilerinden biridir. Tarikat içindeki irşat faaliyetlerinden ziyade kaleme aldığı eserlerle tanınan Râzî; ayet ve hadislerle desteklediği felsefi izahları, Kur’ân ayetlerine hem zahiri hem de bâtni yaklaşımı¹ ile eserlerine kendine has bir derinlik kazandırmış ve şiirdeki kudreti ile de edebî muktesabatını ortaya koymuş bir müelliftir (Okuyan, 2006, s. 496; Necmeddîn-i Dâye, 2010, s. 12 dipnot nu. 2; Baltacı, 2011, s. 209; Necmeddîn Dâye, 2017, s. 83, 90). Müellifin en tanınmış eseri olan *Mîrsâdu’l-‘ibâd mine’l-mebde’ ile’l-me’âd*, İran’dan Orta Asya’ya kadar geniş bir coğrafyada büyük şöhret kazanmış² ve diğer Kübrevî müelliflerinin eserlerinden daha güçlü bir tesir bırakmıştır (Okuyan, 2006, s. 496). Siyasi kargaşa dönemleri nedeniyle yazımı gecikerek Kayseri’de başlayıp Malatya ve Sivas’ta son halini alarak Sultân Alâaddin Keykubâd’a sunulan, Anadolu’nun XIII. asırdaki ruhi ve içtimai durumuna dair en kıymetli kaynaklardan biri kabul edilen bu eser, aynı zamanda Kübrevî kültürünün Anadolu topraklarına taşınmasında da tarihî bir rol üstlenmiştir (Ateş, Örs, 2002, s. 24; Baltacı, 2009, s. 6, 54; Necmeddîn-i Dâye, 2010, s. 16; Kara, 2012, s. 246; Öztürk, 2014, s. 11; Necmeddîn-i Dâye, 2021, s. 30-31).³

Mîrsâdu’l-‘ibâd konusu itibarıyla insanın “Ben kimim, neyim, nereden geldim, nereye gidiyorum ve niçin yaratıldım? Maksadım ve maksûdum nedir?” gibi temel ontolojik sorularına cevap arayan ve manevi yolculuğun başlangıcından nihayetine uzanan süreci “cadde-i hakîkat” üzerinden tasvir eden bir irşat metni niteliğindedir (Baltacı, 2009, s. 53-54; Necmeddîn-i Dâye, 2010, s. 16; Necmeddîn Dâye, 2017, s. 91-93; Necmeddîn-i Dâye, 2021, s. 30-31).

Kütüphane kataloglarında tespit edilen nüsha sayısı dikkate alındığında, *Mîrsâdu’l-‘ibâd*’ın Osmanlı dönemi boyunca hem sufi çevrelerde hem de devlet erkânı arasında ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Eserin beşinci bâbının ilk dört faslıyla benzerlik gösteren Sadreddin Mustafa Şeyhoğlu’nun (ö. 817/1414 [?]) Paşa Ağa b. Hoca Paşa adına kaleme aldığı *Kenzü’l-küberâ ve mehekku’l-ulemâ*’sı⁴ ile Ebu’l-Fazl Münşî eş-Şîrâzî’nin Kanûnî Sultan Süleyman’a ithafen kaleme aldığı *Düstûru’s-saltanâ*⁵ adlı kitabının tercüme olup olmadıkları tartışmalıdır. II. Murad dönemi sufilerinden Kâsım b. Mahmûd Karahisârî (ö. 891/1486)⁶ tarafından yapılan tercüme ise eserin

1 Râzî’nin müfessir kimliğine dair bir çalışma için bk. Okuyan, Mehmet (2001). *Necmuddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet Yayınları.

2 Eserin dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshasının bulunması, metnin tarihî süreç içinde geniş bir dolaşıma sahip olduğunu göstermektedir. *Mîrsâdu’l-‘ibâd*’ın Farsça çeşitli baskıları yapılmış olup bunlar arasında Muhammed Emin Riyâhî’nin sekiz yazma nüshaya dayanarak hazırladığı neşir öne çıkmaktadır (Tahran 1352/1973; 1365/1986; 1366/1987). Eser ayrıca başta Türkçe olmak üzere Çince ve İngilizce gibi farklı dillere de tercüme edilmiştir. bk. Necmeddîn-i Dâye, 2017, s. 95; Necmeddîn-i Dâye, 2021, s. 33; Algar, 1982.

3 Kübreviliğin Anadolu’daki etkisiyle ilgili olarak ayrıca bk. Ocak, 2006, 431; Kartal, 2020, s. 840-841.

4 Eseri hazırlayan Yavuz konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Bizce eser, iskeletini Necmüddîn-i Râzî’den almış, fakat Şeyhoğlu Mustafa’nın Germiyan ve Osmanlı saraylarında geçirdiği bir ömrün tecrübeleri ve müşahedeleri ile zenginleşmiş ve geliştirilmiştir. Bütün bunlar ortaya döküldüğü zaman eserin te’lifî bir tercüme olduğu söylenebilir” (Şeyhoğlu Mustafa, 2013, s. 32. Ayrıca bk. Yavuz, 2010, s. 89). Konuyla ilgili farklı görüşlerin ele alındığı çalışmalar için bk. Toska, 2013, s. 231-241; Toska, 2018, s. 331-349.

Mîrsâdu’l-‘ibâd’ın beşinci bölümünün kısmî bazı tadillerle ayrı bir kitap olarak derlenmesinden oluşan bu çalışmada da Şîrâzî, Şeyhoğlu’nun *Kenzü’l-küberâ* adlı eserindeki tutumunu takip ederek eserin *Mîrsâdu’l-‘ibâd*’la olan irtibatına temas etmemektedir” (Kavak, 2010, s. 27-28). Ayrıca bk. Gashim-zade, 2021, s. 30.

6 Karahisârî’nin tercümesinin fonetik ve morfolojik yapısı üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. bk. Çal,

tam tercümesidir.⁷ Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınan tercümede, sade bir dil kullanılmıştır. Farsça ve Arapça kelimelere yer verilmekle birlikte bu dillere ait kelimelerden müteşekkil uzun terkiplerin sayısı ise yok denecek kadar azdır. Farsça cümle yapısına fazlasıyla bağlı kalan Karahisârî'nin tercümesini "kırık tercüme" olarak değerlendirmek mümkündür (Kavak, 2010, s. 33). Birçok nüshası bulunan Karahisârî tercümesinin yanısıra muahhar bir tercümenin de Fâtih devrinin ileri gelen âlimlerinden Halvetî şeyhi Kâsım Çelebi (ö. 924/1518) tarafından II. Mehmed'e takdim edildiği bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Öngören, 2000, s. 45; Örs, 2002, s. 26-27; Okuyan, 2006, s. 496; Necmeddîn-i Dâye, 2010, s. 26-28; Yılmaz, 2019, s. 512).⁸ Eserin bugüne kadar tespit edilememiş bir diğer tam tercümesi, Milli Kütüphane Tokat İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 60 Hk 186 numarada kayıtlıdır. Müellifi bilinmeyen ve Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmış olan bu tercümenin edebî değeri ile diğer tercümeler arasındaki konumu, eser üzerine yapılacak müstakil bir akademik inceleme ile ortaya konulabilecektir.

Eser üzerine modern dönemde de çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁹ Eserin tam çevirisi Hakkı Uygur¹⁰ ve Halil Baltacı¹¹ tarafından gerçekleştirilmiştir.

Mîrsâdu'l-ibâd'ın Osmanlı müellifleri üzerindeki tesirine, farklı dönem ve türlerde kaleme alınmış birçok eserde de rastlamak mümkündür. Necmeddîn-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221) müritlerinden Hâssî'nin (ö. 634/1236) halvete dair *es-Selve fî şerâiti'l-halve* adlı eserinin şerhli bir tercümesi olan Akşemseddin'in halifesi Abdurrahim Karahisârî (ö. 888-900/1483-94 arası) tarafından kaleme alınan *Münyetü'l-ebâr ve gunyetu'l-ahyâr*'ına (Orhan, 2020, s. 690), XV. asırda yaşamış

A. (2008). *Kasım b. Mahmud Karahisari'nin İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd fî Tercemeti Mîrsâdi'l-İbâd (İnceleme-Metin-Dizin)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

7 *İrşâdü'l-mürîd, İrşâdü'l-mürîdîn ve Murâdnâme* isimli kütüphane kataloglarında yer alan eser, A. Azmi Bilgin ve Fakirullah Yıldız tarafından tenkitli metni ortaya konularak neşredilmiştir. bk. Karahisârî, Kâsım b. Mahmûd. (2020). *İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd Mîrsâdi'l-İbâd Tercümesi*. haz. A. Azmi Bilgin, Fakirullah Yıldız. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

8 Halil Baltacı ise Şeyh Kâsım Çelebi'ye atfedilen bu tercümenin sehven nisbet edildiği kanaatindedir. Konuya dair açıklaması şöyledir: "Öncelikle Kasım Çelebi'ye ait olduğu zikredilen tercümeyle ilgili bu bilgi Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i evliyâ* adlı eserinden nakledilmiştir ve bu konuda onu destekleyen başka bir kaynağa ulaşamadık. Önemli bir Halvetî şeyhi olan Kasım Çelebi'nin böyle bir tercümesi olsaydı, muhtemelen kendisi hakkında bilgi veren kaynaklar bundan bahsederlerdi. Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla kütüphanelerin veri tabanında da bu tercümeyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Buna göre ismi geçen tercüme ya zaman içinde kayboldu ya da Kasım b. Mahmud Karahisârî'nin tercümesi yanlışlıkla kendisine nisbet edildi. Bize göre ikinci ihtimal daha makul görünmektedir. Çünkü bazı kaynaklarda Şeyh Kasım Çelebi'ye Karahisârî nisbesi eklenmiştir. Ayrıca halifelerinden Şeyh Mehmed Muhyiddîn Efendi ile Halvetiliğin Ramazaniyye kolunun müessisi Şeyh Ramazanüddîn Mahfî Efendi'nin Karahisarlı olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Tercümenin Mahmud b. Kasım Karahisârî yerine yanlışlıkla Şeyh Kasım Çelebi Karahisârî'ye nisbet edilmiş olabileceği ihtimalini hatırdan uzak tutmamak gerekir" (Necmeddîn-i Dâye, 2021, s. 34-35, dipnot nu. 93).

9 *Mîrsâdu'l-ibâd*'ın beşinci bölümü İslâm düşüncesi geleneğinde siyâsetnâme literatürü içinde teşekkül eden eserlerle muhteva itibarıyla paralellik göstermektedir. Bu bakış açısıyla eserin beşinci bâbı siyasetname metni olarak değerlendirilmiş, son yıllarda müstakil araştırmalarla da ele alınmıştır. bk. Necmeddîn-i Dâye. (2010). *Sâfî Diliyle Siyaset-İrşâdü'l-mürîd ile'l-murâd fî tercemeti Mîrsâdi'l-ibâd*-. çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî, haz. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik; Necmeddîn Dâye. (2017). *Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol Mîrsâdi'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Meâd'dan Selçuklu Sultanı Âlâeddin Keykubad'a ve Osmanlı Sultanı II. Murad'a Sunulan Siyâsetnâme*. haz. Şefaettin Severcan. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

10 Necmuddîn-i Dâye. (2013). *Sâfîlerin Seyri Mîrsâdu'l-İbâd*. trc. Hakkı Uygur. İstanbul: İlk Harf Yayınevi.

11 Necmeddîn-i Dâye. (2021). *Mîrsâdi'l-İbâd mine'l-mebde' ile'l-meâd Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu*. haz. Halil Baltacı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Sinoplu bir şair olan Uşşâkî'nin 855 (1451-1452) yılında tamamladığı telif-tercüme eseri *Yenbû'-ı Hikmet*'ine (Yılmaz, 2018, s. 49 vd.), XVII. yüzyıl şairlerinden Feyzî'nin *Şem'ü Pervâne* isimli mesnevisine ve XVIII. yüzyılın tanınmış sufilerinden İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö.1137/1725) *Rûhu'l-beyân* adlı eserine kaynaklık etmiştir (Tekin, 1991, s. 5-24 vd.).

Bu çalışmada, *Mirsâdu'l-'ibâd*'ın dördüncü bâbının dördüncü faslında yer alan ve Âbidîn Efendi'nin ifadesiyle akılları hayrete düşüren bir mevzu olarak varlığın mertebeler hâlinde var olması, ruh ve beden ilişkisi ile insanın yaratılışı meselelerinin ele alındığı “Hâlet-i Hamse-i Âdemî” bahsine dair Manastırlı Besîm Efendi tarafından kaleme alınmış manzum tercüme incelenmiştir. Söz konusu tercüme, mesnevi nazım şekli ve aruz vezniyle kaleme alınmış olması bakımından, şimdiye kadar tespit edilen mensur tercümelerden ayrılmakta; bu yönüyle *Mirsâdu'l-'ibâd*'ın Osmanlı dönemindeki tercüme geleneği içerisinde farklı bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

Manastırlı Besîm Efendi ve Manzum Tercümesi

Hayatı, edebî kişiliği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamayan Muhammed Besîm Efendi ismine, üçüncü dönem Melâmîliğinin kurucusu Muhammed Nûru'l-Arabî'nin *Vâridât* şerhini *Sirâcu'l-Gayb* adıyla tercüme eden Âbidîn Efendi (Zeynelâbidîn Efendi) (ö. 1292/1876) ile ilgili çalışmalarımız sırasında rastladık. Şu vakte kadar şairin, Âbidîn Efendi'nin *Dîvânçe*, *Kîsanâme* ve *Sirâcu'l-Gayb*; Muhammed Nûru'l-Arabî'nin *Letâ'ifü't-Tahkîkât fî Şerhi'l-Vâridât*, *Fürecü'n-Nukûş Şerhu Nakşu'l-Fusûs* eserlerine ayrıca *Tercümân-ı Ahvâl*'de “Manastır'dan Tah-rîrât-ı Mahsûsa fî 17 Receb” başlığıyla yer alan haberdan edinilen bilgiye göre 1864 yılında Sultân Abdülazîz'in tasvirinin Kazak Birinci Süvari Alayı'na hediye olunması münasebetiyle söz konusu hadiseye düşürdüğü tarih manzumeleri tespit edilmiştir.¹²

Âbidîn Efendi'nin şiirlerine nazire yazıp kendisinden muhabbet ve hürmetle söz ettiği Besîm Efendi'nin vefatı için kaleme aldığı târîh kıt'ası, şairin kimliğine dair kısmi bilgiler ihtiva etmektedir:

Târîh-i vefât-ı lafzî li-üstâdinâ Cenâb-ı Besîm 'aleyhi'r-raḥmeti'r-raḥîm

Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün

- 1 Rûm İli vâlilerine ibtidâ
Kâtib-i dîvân idi Veysî-edâ
- 2 Nergisî Râğıb Ferîdün neşrini
Görselerdi êder idi iktidâ
- 3 Şâ'ir-i mâhir idi Nef'î hele
Vezn-ile aḡa êderdi ilticâ
- 4 Bu Besîm Efendi kim zâtı anıḡ
Mevlevî meşreb olup ḡaḡk-âşinâ
- 5 Na't-ḡân-ıdî ḡabîb-i Ekrem'inḡ
Şübhe yok cürmini 'afv eyler ḡudâ
- 6 Nâzır-ı evḡâf iken bu şehre ol
Gitdi 'Âbid terk êdüp bezm-i fenâ

¹² Besîm Efendi'nin tespit edilen söz konusu şiirleri ayrı bir çalışmanın konusu olarak ele alınacaktır.

7 Bir iki yüz sekseni beş geçdi çün

*İrcî'î*¹³ emri vürüd êtdi aña (Dîvânçe, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. oct. 3491, vr. 32^a).

Âbidîn Efendi'nin ifadelerinden edinilen bilgilere göre Rumeli valisi divan kâtipliği¹⁴ yapan Besîm Efendi, şiirde ve nesirde mâhîr bir şahsiyettir. Üslubu, şiirlerinden ziyade mensur eserleriyle bilinen, belagat kitaplarında "üslûb-ı müzeyyen" diye tanımlanan sanatlı nesrin en güzel örneklerini ortaya koyan Veysî (ö. 1037/1628) (Çaldak, 2020) tarzındadır. Nesirde klasik Türk edebiyatında sanatlı nesrin (inşâ) en önemli temsilcileri arasında kabul edilen ve Tanzimat dönemine kadar hep taklit ve takip edilen Nergisî (ö. 1044/1635) (Selçuk, 2013), XVIII. yüzyıl Osmanlı münşeat geleneğinde önemli bir yer tutan ve *Münşeat*'ı ile temayüz eden Râgıb Paşa (ö. 1176/ 1763) (Özel, 2016, s. 159) ve ilk Osmanlı padişahından III. Murad'a kadar gelen hükümdar mektuplarının suretlerini ihtiva etmekte olup bu sahada yazılmış eserlerin en büyüğü ve en mükemmeli kabul edilen *Münşeatü's-selâtin* adlı eseriyle tanınan Osmanlı devlet adamı Ferîdûn Ahmed Bey (ö. 991/1583) (Özcan, 1995, s. 396-397) ile nazımda hiciv ve kasideleriyle tanınan (Akkuş, 2006, s. 523) Nef'î ile aynı eda ve benzerlikte eserler kaleme alacak kudrettedir. Öyle ki Âbidîn Efendi'ye göre Besîm Efendi zikredilen şair ve nasirlerden daha üstün bir konumdadır zira onu görselerdi kendisine "iktidâ" ve "ilticâ" ederlerdi kanaatindedir.

Mevlevî-meşreb bir şair ve naat-hân olduğuna da işaret eden Âbidîn Efendi, bu arif zatın Manastır'da nâzır-ı evkâf iken 1285 (1868-69) yılında vefat ettiğini lafzî tarih ile bildirmiştir.

Besîm Efendi'ye ilişkin biyografik veriler son derece sınırlı olmakla birlikte, çalışmanın konusunu teşkil eden Mîrsâdu'l-îbâd'ın dördüncü bâbının dördüncü faslında ele alınan "Hâlet-i Hamse-i Âdemî" meselesine dair kaleme alınmış manzum tercüme, mevcut literatürde bugüne kadar tespit edilememiş; ayrıca söz konusu eser üzerine gerçekleştirilen akademik araştırmalarda bu tercümeyle yönelik herhangi bir atfı yahut değerlendirmeye de rastlanmamıştır. Çalışmanın konusu olan söz konusu manzum tercüme, Âbidîn Efendi'nin istinsah ve tertip ettiği Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3833 numarada yer alan *Mecmûatü'n-Nâdire*¹⁵ isimli eserin 106^b-113^b varakları arasında der-kenâr kısmında dercedilmiştir. Âbidîn Efendi, tercümenin başında kırmızı mürekkeple yazdığı satırlarda şu açıklamaya yer vermiştir: "Rûm ili eyâleti vâlisî Paşa Hâzretlerinin kâtib-i dîvân-ı belâgat-ı unvânı Medîne-i Manastır hânedânından Besîm Efendi Hâzretlerinin âtiyü'z-zikir kitab-ı kerâmet-nişâbdan tercemesine muvaffak oldukları risâle-i manzûmeleridir. Kibâr-ı meşâyih-ı fihâm ve c'izze-i kirâmdan Necmeddîn-i Râzî kıddise esrârahu Te'âlâ hâzretlerinin mü'ellefâtından Fârisiyyü'l-ibâre Mîrşâdu'l-ibâd nâm kitâb-ı ma'c-

13 "Dön!". Fecr, 89/28.

14 Besîm Efendi'nin Rumeli valilerinden Zekeriya Ahmed Paşa (ö. 1258/1842)'nın divan kâtipliğinde bulunduğu işaret eden bir kayıt, yukarıda zikredilen *Tercümân-ı Ahvâl* (2 Şaban 1280, sayı 437, s. 2)'deki şu ifadelerdir: "...Rûm İli müşîri esbak müteveffâ Zekeriya Ahmed Paşa (ö. 1258/1842)'nın dîvân kâtibi olup şimdi Manastır'da bulunan rîf'atlı Besîm Efendi tarafından tanzim..."

15 *Mecmûa*'da Besîm Efendi'nin kaleme aldığı bir başka tercümeyle daha yer verilmiştir. Muhteşem-i Kâşânî'nin kaleme aldığı *Devâzdeh-bend-i Muhteşem* adıyla da bilinen Kerbela hadisesini konu alan terkib-bendini Farsça tahmîs eden Refî'nin söz konusu manzûmesi Besîm Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Tercüme mecmûanın 32^b-44^b varakları arasında der-kenârda yer almaktadır. Tercüme metninin yer aldığı yazma nüshada istinsah tarihi 25 Cemâziyelülâ 1275 (31 Aralık 1858) olarak kaydedilmiştir. Murat Güneş tarafından bir makalede tanıtılan bu manzûm tercümede Besîm Efendi'nin ismi tespit edilemediği için "Devâzdeh-bend-i Muhteşem'in Refî Tarafından Yapılmış Bilinmeyen Tercümesi" başlığıyla Türkçe tercümeyle kaleme alanın da Refî olduğu kanaatine varılmıştır (Güneş, 2023, s. 225-261).

rifet-nişâbınını mercî' ve ma'âd-ı mebhâşî evâhîrinde olan Hâlet-i Hamse-i Âdemî mes'elesi hayret-efzâ-yı 'uqûl olmağın terceme-i muharrerresinden teberrûken kaleme alınan manzûmesidir."

Âbidîn Efendi, mecmûasına Manastırlı Besîm Efendi'nin tercümesinden "Hâlet-i Hamse-i Âdemî" bölümünü teberrûken dercetmesini bu bölümde anlatılan meselelerin akılları hayrete düşüren bir nitelikte olması ile açıklamaktadır. Bu durum, Besîm Efendi'nin Mirsâdu'l-'ibâd'ın tamamını manzum olarak tercüme ettiği müstakil bir eser kaleme almış olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Ancak mevcut kütüphane kataloglarında Besîm Efendi adına bu mahiyette bir esere dair herhangi bir kaydın tespit edilememiş olması, söz konusu ihtimal hakkında kesin bir hükme varılmasını şimdilik mümkün kılmamaktadır.

Mirsâdu'l-'ibâd'da "Hâlet-i Hamse-i Âdemî" Bahsi

Edebî ve tesirli bir Farsça ile yazılan Mirsâdu'l-'ibâd, bir mukaddime ile İslam'ın beş şartını temsil etmek üzere beş ana bölüm (bâb) ve insanı terbiye etmekte kırk (erbaîn, çile) sayısının hususiyetine binaen kırk fasıl olarak tertip edilmiştir (Okuyan, 2006, s. 496; Karahisârî, 2020, s. 19; Necmeddîn-i Dâye, 2021, s. 31).

Eser, ruhların yaratılışı ile mülk ve melekût âlemlerinin fitrî başlangıcını ele alarak varlık düzeninin ontolojik çerçevesini ortaya koyan mebd'e kısmı; insanın terbiye sürecini, seyr u sülûk mertebelerini, beşerî tavırlarla ruhani nurlar arasındaki ilişkiyi, ahlakın tebdilini, muhtelif ahval ile sıfatların dönüşümünü konu eden me'âş kısmı; enbiya ve evliyanın kanunları doğrultusunda sa'îd ve şakî nefislerin akıbeti değerlendirilerek insanın nihai yönelişini tasavvufî bir bakış açısıyla ele alan me'âd kısmı ile insanın üç hâli esası üzerine inşa edilmiş sistematik bir tasavvuf metnidir (Baltacı, 2009, s. 55-56; Necmeddîn-i Dâye, 2010, s. 18; Yıldırım, 2012, s. 170-171).

Râzî'nin söz konusu tasnifi, eserin ikinci, üçüncü ve dördüncü bâblarına tekabül etmektedir. Birinci ve beşinci bâblar ise bu sistematik çerçevenin dışındadır. Nitekim birinci bâb, mahiyet itibariyle giriş kısmını teşkil etmekte ve eserin telif sürecine dair açıklamalar içermektedir. Beşinci bâb ise muhtelif tâifelerin sülûk anlayışlarını ele alarak diğer bölümlerden ayrılan müstakil bir muhteva ortaya koymaktadır.

Besîm Efendi'nin manzum tercümesine konu olan "Hâlet-i Hamse-i Âdemî" bahsinin ele alındığı kısım Mirsâdu'l-'ibâd'ın dördüncü bâbının dördüncü faslında. Dördüncü bâb, saîd ve şakî nefislerin meâdî hakkındadır, dört fasıl içerir. Birinci fasıl, nefs-i levvâme olan zâlim nefsin meâdını; ikinci fasıl nefs-i mülhime olan muktesid nefsin meâdını; üçüncü fasıl, nefs-i mutmainne olan sâbık nefsin meâdını; dördüncü fasıl ise nefs-i emmâre olan en şakî nefsin meâdını açıklar.

En şakî nefis olan emmâre nefsin meâdının açıklandığı dördüncü fasılda, manzum tercümeye konu olan insanın beş hâletine dâir Râzî şu tespitlerde bulunmaktadır: İnsanın beş hâletinden birinci hâlet, adem/yokluk hâlidir. İnsanın Hakk'ın ilminde var olup kendi varlığından habersiz olduğu, henüz hâdis (sonradan olan) bir varlık olarak yaratılmadan önceki yokluk durumudur. İkinci hâlet, ruhlar âlemindeki varlık hâlidir. Ruhun henüz cisimler âlemine gelmeden önceki durumudur. Bu aşamada ruh, hiçbir vasıta olmadan ilahi huzurda doğrudan müşahade zevkini yaşar, ruhun temizliğinde bulunduğu feyizden perdesiz olarak faydalanarak "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabına "Evet" diyerek karşılık verir. Hak ile vasıtasız konuşma talihine erişir ve O'nun irâde, hayât, kelâm, semî', basar, ilim, kudret ve bekâ gibi zatî sıfatlarını tanır. Üçüncü hâlet, ruhun bedene indirildiği varlık hâlidir. İnsan gayb ve şehadetin küllî ve cüz'î bilgilerine erişir, marifeti en yükseğe ulaştıracak aletlere sahip olarak Hakk'ın Rezzâk, Rahmân, Rahîm, Gaffâr, Settâr, Mün'im,

Muhsin, Vehhâb ve Tevvâb gibi sıfatlarını bilmiş olur. Dördüncü hâlet, ruhun bedenden ayrıldığı durumdur. Bu hâlet ölümü temsil eder. Ruhun bedenden ayrılması iki ana sebebe dayandırılır: Birincisi, cisimlerle birlikte bulunmasından dolayı kirlenen ruhun bedenden ayrılarak tedricî olarak bu kirlerden kurtulması, cismaniyete olan ünsiyet ve ülfetinin ortadan kalkmasıdır. Böylece aslî saflığına yeniden kavuşur. İkincisi ise, ruhun bedenle perdelenmeden ve beden zahmetine katlanmadan gaybî bilgilerin zevkini tatmasını sağlamaktır. Beşinci hâlet, ruhun bedene yeniden iade edilmesidir. Haşr yâni yeniden diriliş hâlidir. Bu son aşamada bedene zorluk veren her ne varsa çıkarılıp atıldığından, nurani ve latif bir hâle geldiğinden artık ruha rahatsızlık verecek hiçbir bulanıklık kalmaz. Ruh cismaniyet aletleriyle de zorlanmaksızın ruhani nimetlerin zevkini, marifet ve ilahi yakınlığı elde eder. "Hâlet-i Hamse-i Âdemî" bahsinde, eserin farklı bölümlerinde daha önce temas edilen varlık mertebeleri ile insanın yaratılış sürecine dair meseleler, belirli bir tertip ve tasnif çerçevesinde yeniden ele alınmıştır. Bununla birlikte bu bölüm, söz konusu konuların basit bir tekrarı niteliğinde değildir; zira meseleler, ne mebde' kısmındaki uzun ontolojik izahların ne de me'âş bölümünde yer alan ayrıntılı ahlâkî tahlillerin bir tekrarı mahiyetindedir. Bilakis insan varlığının başlangıcından nihayetine uzanan beş merhaleli seyri, daha sistematik ve özlü bir çerçeve içerisinde ortaya konulmuştur.

Mevcûdâtın varlığının evvelini (mebde') açıklayan, beş fasıldan oluşan ikinci bâbda tercüme-ye konu olan bahisler daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İkinci bâbın birinci faslı ruhların yaratılışı, mertebeleri ve bilinmeleri; ikinci faslı melekût âlemleri ve dereceleri; üçüncü faslı çeşitli mülk ve melekût âlemlerinin zuhuru; dördüncü faslı insan bedeninin yaratılmasının başlangıcı; beşinci faslı ruhun insan bedenine indirilmesinin başlangıcı hakkındadır. Meâşî (dünya hayatı) beyan eden ve yirmi fasıl içeren üçüncü bâbın ilk iki faslı da konuyla bağlantılıdır. Birinci fasıl, insan ruhunun bedene indirilmesinden dolayı perdelenmesi ve bunun afetlerini; ikinci fasıl ruhun bedene indirilmesindeki hikmet ve faydaları açıklamaktadır.¹⁶

Manzum Tercümenin İncelenmesi

Mîrsâdu'l-îbâd'ın dördüncü bâbının dördüncü fassında yer alan ve insanın beş hâli meselesini tasavvufî-irfanî bir çerçevede ele alan mensur bölüm, Besîm Efendi tarafından aruzun remel bahrinin "Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün" kalıbıyla nazma çekilmiş olup 178 beyitten müteşekkildir.

Bu bölümde söz konusu manzum tercüme, dil ve üslup hususiyetleri ile tercüme yöntemi bakımından değerlendirilmiştir:

Dil ve Üslup Hususiyetleri

Manzum tercümenin dilinde Arapça ve Farsça kelime ve terkipler ile tasavvufî terimler belirgin bir yer tutmakla birlikte, yer yer daha sade ve Türkçe ağırlıklı söyleyişlere de rastlanmaktadır. Türkçe fiil çekimleri ve bağlaçların kullanımı, manzumenin dilini açıklık ve anlaşılabilirlik açısından güçlendirmektedir. Mütercim-şâirin "ey dedem, ey ahî, ey hüâm, ey iki gözüm" gibi doğrudan hitaplara yer vermesi, anlatımın samimiyet ve tesir derecesini artırmanın yanı sıra didaktik yönü ağır basan bir üslup tercihi olarak görülmektedir. Ayrıca mütercimin bu tarz nida ve hitap unsurları ile muhatabı (dinleyici/okuyucu) metnin içine dahil ederek, dikkatinin mana etrafında yoğunlaşmasını istediği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde "gör", "işit", "dinle", "fehm et", "anla"

16 Mîrsâdu'l-îbâd'ın muhtevasına dâir söz konusu tespitlerde Halil Baltacı'nın hazırladığı tercümeden yararlanılmıştır. bk. s. 259-262.

gibi emir kipli ifadeleri kullanarak, vurgulamak istediği hususu kuvvetlendiren “cân kulağı ile işit” deyimini de beyitte zikrederek sözlerinin dikkatle dinlenilmesi, akılda tutulması ve üzerine düşünülmesi yönünde muhatabına telkinde bulunmaktadır:

Manzarında âfîtabın ey dedem
Anları terk êtseler ger haylî dem
Aşmasında ger mürebbîdir üzüm
Mevz olmaz aňla ey iki gözüm
Cân kulağıla işit fehm êt bunı
Tâ ki ecsâda erişmezden onı

Tercümede “idi”, “imış” ek-filleri ile “-a/-e” kip ekinin; “ile” vasıta ve “-ı/-i” belirtme hâli eklerinin redif olarak birkaç defa tercih edildiği görülmektedir. Bu tercihlerin metnin didaktik mahiyetiyle örtüştüğü, mütercimmin telkin üslubunun bir tezahürü olduğu söylenebilir. Nitekim 158-163. beyitler “-mış idi” şeklinde müşterek bir redifle kaleme alınmıştır. Bu kullanım, metnin ses ve ahenk örgüsünü kuvvetlendiren bilinçli bir nazım tekniğine işaret etmektedir. Söz konusu geçmiş zaman eklerinin kullanımı ile muhatabını geçmişe yönelik bir tefekküre de davet eden mütercim, mananın zihinde yerleşmesini tahkiye üslubu ile de sağlamaya çalışmaktadır:

- 158 Rûhı andan şoňra ki qalmış idi
Şoňbet-i qalıbda bulunmış idi
159 Ma‘ rifet âlâtını tıtmış idi
Hem tamâmen perveriş bulmuş idi
160 Qalıbindan ayrılıp gıtmış idi
‘ Âlem-i ğayba revân olmuş idi
161 Bunca müddet nîk-ğâl bulmuş idi
Terbiyet-bâb-ı kemâl bulmuş idi
162 Levş-i cismânîyi mağv êtmış idi
Feyz-i Hâq’dan behre-yâb olmuş idi
163 Bunca erzâq u şafâ bulmuş idi
Kâmilen kuvvet dağı almış idi

Tercümede vezin kullanımı genel olarak başarılı olmakla birlikte zaman zaman görülen vezin kusurları, metnin edebî bir kaygıdan ziyade muhatap (dinleyici/okuyucu) ve metin merkezli bir yaklaşımla kaleme alınmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Mütercimmin mananın idrakini sözün estetiğine kıyasla öncelediği görülmektedir.

Tercüme Yöntemi

Besîm Efendi, kaynak metnin kelime dağarcığına genel itibarıyla sâdık kalmakla birlikte ilgili kelimelerin müterâdiflerini de kullanılmıştır: “ibtidâ” yerine “evvel”, “insân” yerine “âdemî”, “safâ-yı rûhâniyyet” yerine “safvet-i rûhâniyyet”, “mükâleme-i Hak” yerine “kelâmullâh”, “bidâ-

yet" yerine "ibtidâ", "nihâyet" yerine "intihâ", "reng-i âhiret" yerine "reng-i ukbâyî" gibi. Mütercim-şairin kaynak metinde yer alan bazı kelimeleri ise niteleyici, açıklayıcı sıfatlarla kullanılarak lafzî bir nakilden ziyade tasavvufî muhtevaya uygun olarak metni zenginleştirdiği görülmektedir: "feyz" kelimesi "feyz-i Rabbâniyye", "hitâb" kelimesi "zevk-ı hitâb" şeklinde aktarılmıştır.

Tercümede kaynak metinden ayrılan, mütercime ait bazı tasarruflara da rastlanmaktadır. Giriş mahiyetindeki ilk 19 beytin ardından tercümenin esas konusunu teşkil eden insanın beş hâli meselesi "Tafsîlât-ı İn Halât" başlığı altında ele alınmıştır.

Kaynak metindeki ayet, hadis ve kudsî hadislerin aktarımında mütercimin şiir dilinin imkânları çerçevesinde bir tavır benimsediği anlaşılmaktadır. Hadis metinleri kaynak metinde tam olarak zikredilirken, manzum tercümede ilgili hadislerle iktibas ile yetinilmiştir:

Buyurılıp çünkü el-ervâh cenûd

İşte oldu bu delîl-i rû-nümûd

Âyet-i kerîmelerin beyitte tam metin hâlinde zikredildiği örneklerin yanı sıra kaynak metinde yer alan *ثُمَّ يَخْلُقُكُمْ ثُمَّ يُرْسِلُكُمْ* "Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek" (Bakara, 2/28, Hac, 22/66, Rûm, 30/40) *قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ* "De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüünü bilir.'" (Yâsin, 36/79) ayetleri örneğinde olduğu gibi tercümede söz konusu ayetler zikredilmeyerek yalnızca "nice âyât" denilerek işaret edilmiştir:

Kaynak metinde zikredilen aşağıdaki ayetler ise tercümede yer almamaktadır:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ "Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık." (A'râf, 7/43, Hicr, 15/47)

فَرَجَيْنَا مَا أَنِيتُهُمُ اللَّهُ مِنْ قُضْلِهِ (Âl-i İmrân, 3/170)

Besîm Efendi kaynak metnin muhtevasına da genel itibarıyla sadıktır. Ancak ağaç-tohum sembolü ile yapılan şu tasvir Besîm Efendi'de de Karahisârî'nin tercümesinde de¹⁷ bulunmamaktadır: "İnsan varlığıyla bir ağaca benzer, bu ağacın tohumu Hz. Muhammed (sav)'in tertemiz rûhudur ki 'Allah'ın ilk yarattığı benim rûhumdur" buyurmuştur. Tohumdan önce ağacın kökleri toprakta meydana gelir, sonra ağaç yeryüzünde yükselir daha sonra da meyve ortaya çıkar. Benzer şekilde, önce Hz. Muhammed (sav)'in rûh tohumundan melekût âlemi olan kökler meydana gelir, sonra bu köklerden hisler âlemi olan yeryüzünde cisimler ağacı ortaya çıkar. Cismâniyet ağacından hayvâniyet yaprakları belirir, sonra da kâinat ağacının dalında insan meyvesi meydana gelir" (Necmed-dîn-i Dâye, 2021, s. 260).

İşaret edilen eksiltmeler dışında söz konusu manzum tercüme, Mîrsâdu'l-îbâd'daki ilgili bahsin kâmil bir tercümesidir.

Tercümede kaynak metinden aktarıma bağlı olduğu düşünülen, vezin ve anlam açısından uyumsuzluk gösteren bir kullanım da dikkat çekmektedir:

‘Âlem-i ervâhda nâ-ḥâşıl idi

Âletinsiz böyle nâ-ḳâbil idi [51. beyit]

beytinde "‘Âlem-i ervâhda" ifadesinden önce "ki" yazılmıştır. Kaynak metinde konunun anla-

17 Karahisârî'nin tercümesi için bkz. Karahisârî, 2020, s. 368-374.

tlıldığı kısımdaki ifade “ki der-âlem-i ervâh” (Necm-i Râzî, 1352/1973, s. 402) şeklindedir. Benzer şekilde

‘Âlem-i ervâhda olduğu zamân

Çünkü yogdı müdrikenen bir nişân [70. beyit]

beytinde de yine “‘Âlem-i ervâhda” ifadesinin öncesinde “ki” yazılıdır. Kaynak metindeki ifade “ki ân zevk der-âlem-i ervâh” (Necm-i Râzî, 1352/1973, s. 402) şeklindedir. Mütercim her iki örnek beyitte de kaynak metindeki bu bağlacı tercümesine aktarmıştır. Mütercim 111. beyitte ise kaynak metinde “ki” bağlacı yer almadığı halde (Necm-i Râzî, 1352/1973, s. 404) söz konusu kullanımı devam ettirmiştir.

Tercümenin yazılış tarihi bilinmemektedir, ancak kaydedildiği mecmûanın temmet kaydındaki tarih 1275 (1858-59)’tır: “Tahrîren fî leyle-i şâliş cumâdî ülâ li-sene hamse ve seb’în ve mi’eteyn ve elf min hicret-i ‘aleyhi ve şeref der-medîne-i Manastır”.

Sonuç

Necmeddîn-i Râzî’nin şaheseri olarak kabul edilen, Farsça kaleme alınan Mirsâdu’l-‘ibâd, tasavvufi gelenekte telif edilen erken dönem eserleri arasında muteber bir yere sahiptir. Şeyhoğlu’nun (ö. 817/1414 [?]) *Kenzü’l-küberâ ve mehekkü’l-ulemâ*’sı, Ebu’l-Fazl Münşî eş-Şirâzî’nin *Düstûru’s-saltana*’sı, Kâsım b. Mahmûd Karahisârî (ö. 891/1486)’nin *İrşâdü’l-mürîd ile’l-murâd fî Tercemeti Mirsâdi’l-‘ibâd*’ı ve Halvetî şeyhi Kâsım Çelebi (ö. 924/1518)’ye atfedilen tercüme, Mirsâdu’l-‘ibâd tercümeleri olarak şu vakte kadar bilinen ve çeşitli çalışmalarla ele alınan eserlerdir. Bu çalışmada eserin bugüne kadar tespit edilememiş Milli Kütüphane Tokat İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 60 Hk 186 numarada kayıtlı bir diğer tam tercümesine de işaret edilmiştir.

Mirsâdu’l-‘ibâd’a yönelik bu tercüme, Osmanlı sahasında tasavvufi metin tercüme pratiğini dönemin dil ve üslup özellikleriyle birlikte değerlendirmeye imkân sağlayan önemli metinlerdir. Ayrıca eserin modern dönemde yapılan transkripsiyonlu neşirleri ve sadeleştirilmiş tercümeleri, Mirsâdu’l-‘ibâd geleneğinin günümüz araştırmalarındaki yerini ortaya koymasına bakımından dikkate değerdir.

Bu çalışma ile Mirsâdu’l-‘ibâd’a yapılan kısmî bir tercümeden de söz etmek gerektiğine dikkat çekilmiştir. Âbidin Efendi’nin istinsah ve tertip ettiği Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3833 numarada yer alan *Mecmûatü’n-Nâdire* isimli eserin 106^b-113^b varaklarının der-kenârına kaydedilmiş Manastırlı Besîm Efendi (ö. 1285/1868-69)’nin kaleme aldığı manzum tercüme, klasik Türk edebiyatı sahasında 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan tasavvufi şerh ve tercüme çalışmalarının 19. yüzyıldaki bir devamı niteliğindedir. Ayrıca kaynak metnin kaleme alınışının üzerinden geçen 600 yüzyıla rağmen gördüğü teveccühe de bir delil mahiyetine sahiptir. Mirsâdu’l-‘ibâd’ın dördüncü bâbının dördüncü faslında ele alınan “Hâlet-i Hamse-i Âdemî” meselesine dâir Besîm Efendi’nin kaleme aldığı manzum tercümesi, yukarıda işaret edilen eksiltmeler dışında kaynak metindeki ilgili bahsin kâmil bir tercümesidir.

Besîm Efendi hakkında bilgilerimiz sınırlı olsa da “ehl-i kalem ve sâhib-i rakam” (Yurdakul, 2022) bir zat olup Farsça’ya ve şiir dilinin inceliklerine vukufiyetine tercümesi delil mahiyetindedir. Onun bu tercümesini “İşbu hâlet anladılsun tâlibe”, “Ehl-i hâle böylece olsun ‘ayân” ifadeleriyle tasavvuf yolundaki muhip, mürit ve sâliklere söz konusu eserdeki hakikatleri Türk dilinin incelikleriyle anlatmak gayesiyle kaleme aldığı düşünülmektedir.

"Hâlet-i Hamse-i Âdemî" bahsi; varlık mertebeleri, ruh-beden ilişkisi çerçevesinde insanın yaratılışı, insanın varlık dairesindeki konumu, onun Allah ve âlemle olan ontolojik ve epistemo-
lojik münasebetlerini ele almaktadır. Bu yönüyle söz konusu bahis, tasavvuf düşüncesinin temel meselelerinin hülasası mahiyetindedir. XIX. yüzyıl bir geçiş dönemi olduğundan bu dönem metin-
lerinde ortak görülen bazı imla ve yazım hususiyetleri tercüme metninde de görülmektedir: Aynı kelimenin iki farklı şekilde yazılması (anı-onı), izâfet ekinin kelimeye bitişik yazılması (dâniş-i: dânişi), yine izâfet kesresinin atf vav'ı ile gösterilmesi (istimrâr-ı: istimrâr-u), nazal n (ن) ile yazılması gereken kelimenin nun (ن) ile yazılması (öñi: öni), "hâşşıyyeti" kelimesinin "hâşşıyye-
ti" yazımında görüldüğü gibi bazı seslerde imla karışıklıkları metinde dikkat çeken hususlardır. Eserin tamamına şâmil bir tercüme metninin varlığı şu ana kadar ki araştırmalarımızda tespit edi-
lememiştir. Tercüme bu haliyle de şu ana kadar tespit edilen Mîrsâdu'l-îbâd tercümeleri arasında manzum olarak kaleme alınışıyla müstesnadır. Her geçen gün yeni eserlerin tespit edildiği klasik Türk edebiyatı araştırmalarında Besîm Efendi'nin bu eserine de ulaşılmasının Mîrsâdu'l-îbâd literatürüne ve manzum tercüme çalışmalarına büyük bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

Çeviri Yazı Metin¹⁸

[106^b] Rûm ili eyâleti vâli Paşa Hâzretlerinin kâtib-i dîvân-ı belâgat-^c unvânı Medîne-i Ma-
nastır hânedânından Besîm Efendi Hâzretlerinin âtiyü'z-zıkr kitâb-ı kerâmet-nişâbdan tercemesi-
ne muvaffak oldukları risâle-i manzûmeleridir.

Kibâr-ı meşâyıh-ı fihâm ve ^c izzet-i kirâmdan Necmeddîn-i Râzî kuddise esrârahu Te^c âlâ hâz-
retlerinin mü'ellefâtından Fârisiyyü'l-îbâre Mîrsâdu'l-îbâd nâm kitâb-ı ma^c rifet-nişâbının mer-
ci^c ve ma^c âd-ı mebhâşi evâhîrinde olan Hâlet-i Hamse-i Âdemî mes'eleşi hayret-efzâ-yı uqûl
olmağın terceme-i muharreresinden teberrüken kaleme alınan manzûmesidir.

- Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilün
- 1 Âdemîniñ diñle var beş hâleti
Lâzım oldu işbu beşle kâmeti
 - 2 İbtidâsı bu beşin olmuş 'adem
Kim delîli *hel etâ*¹⁹dır ey dedem
 - 3 Ya' nî iklîm-i 'ademde âdemî
Sâde ma' lûmiyyet imiş bir demi
 - 4 'İlm-i Hâk' da bir vücûdı var imiş
Kendi bilmekde anı bîzâr imiş
 - 5 Anda bir nesne vîrilmiş kendüye
Zâkir ü mezkûr degilmiş kendüye
 - 6 Hem bu oldu hâletiniñ ikincisi
'Âlem-i ervâhda mevcûd olması

¹⁸ Metin aktarılırken vezin ve anlam gözetilerek bazı tasarruflarda bulunulmuştur. Bu gibi durumlarda metnin yazma-
daki hâli dipnotta belirtilmiştir. Eklemeler köşeli parantez [], vezin gereği okunmaması gereken kelime veya sesler
parantez () içerisine alınmıştır. Metinde yer alan ayetlerin meali için <https://kuran.diyaret.gov.tr/> sitesine başvu-
rulmuştur.

¹⁹ hel etâ: geçmedi mi? İnsan, 76/1.

[107^a]

- 7 Buyurılıp çünkü *el-ervāḥ cenūd*²⁰
İşte oldu bu delîl-i rû-nümûd
- 8 ‘Azm edince âdemî çün ez-‘adem²¹
‘Âlem-i ervāḥa başdıkda kâdem
- 9 Hâsıl olmuş bir vücûd-ı bî-kuşûr
Kendi içün ğayr içün gelmiş şu‘ûr
- 10 Dâniş-i²² meftûrî olmuş kendiniñ
Zâkir ü mezkûrî olmuş kendiniñ
- 11 Hâletin işte budur üçincisi
Kâlıba rûḥuñ ta‘alluk etmeksi
- 12 Bu müdelleldir Hâk(ḳ)’ın vahyi ile
*Ve nefehṭu fihi min rûḥ*²³ ile
- 13 Diñle dördinci olan ol hâleti
Rûḥuñ olmağdır kâlıbdan²⁴ firḳati
- 14 Bu müdelleldir daḥi âyet ile
Küllî nefsin *zâ‘ikātü’l-mev*²⁵ ile
- 15 Diñle gel imdi beşinci hâleti
Kâlıba ruḥuñ gerekdir ‘avdeti
- 16 Bu da şâbitdir nice âyât²⁶ ile
Bilmiş olmasa da takrîrât ile
- 17 Pes bu beş hâlet hele insân içün
Bi’z-zarûr oldu anı iz‘ân içün
- 18 Tâ bilinsüdi şıfât u zât-ı Hâk
Âferinişde daḥi âyât-ı Hâk

[107^b]

- 19 *Küntü kenz*²⁷ esrârını ol Kirdgâr
‘Âleme hep eylesüdi âşikâr

²⁰ “الأرواح جنود مجندة فما تعارف منها ائتلف وما تناكر منها اختلف” “Ruhlar saf saf dizilmiş ordular gibidir. Daha önce birbiriyle tanışanlar ülfet eder, tanışmayanlar arasında ihtilaf olur.” Müslîm, Birr, 49/204, hadis nu. 2638a.

²¹ “ademden (yokluktan).”

²² Dâniş-i: Dânişî.

²³ “Ona ruhumdan üflediğim vakit...” Hicr, 15/29, Sâd, 38/72.

²⁴ kâlıbdan: kâlıbdan.

²⁵ “Her can ölümü tadacaktır.” Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/57.

²⁶ “...Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.” Bakara, 2/28; Hacc, 22/66. “De ki: ‘Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüünü bilir.’” Yâsîn, 36/79.

²⁷ “Gizli hazine..”. “Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeğe muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım.” kudsî hadisinden kısmî iktibâs yapılmıştır. Aclûnî, Keşfu’l-hafâ, II, 191, nu. 2016.

Tafşîlât-ı İn Hâlât

- 20 Hâletin evvelkisi idi 'adem
 'Âlem-i ervâha başşa çün kadem
- 21 Zâhir ola anda insâna vücûd
 Kendi varlığına erişe şühûd
- 22 Tâ bile kim şonradan olduğunu
 Anlaya ol kendünün neydiğini²⁸
- 23 Şâni' i için kıdem tahşîl êde
 Bunda 'irfânın düzûp tekmi l êde
- 24 Dinle tafşîlin ikinci hâletin
 Hâzır êt bilmeklik-içün âletin
- 25 'Âlem-i ervâhda lâzım(ı)dı vücûd
 Tâ ki olmaqsız aña çeşm-i şühûd
- 26 Cân kulağıla işit fehm êt bunı
 Tâ ki ecsâda erişmezden onı
- 27 Vâsi ta olmaqsız ola âşikâr
 Şafvet-i rûhâniyetde Kirdgâr
- 28 Feyz-i Rabbâniyyesinde bî-hicâb
 Müstefîz olup bula zevk-ı hitâb
- 29 Çün *elest bi-Rabbiküm*²⁹ emrin tamâm
 İstimâ' a bula istihkâk-ı tām
- 30 Hem cevâbı-çün *Belâ*³⁰nın zevkına
 Nâ'il ola anda Hakk'ın lutfına

[108^a]

- 31 Eyleyince anda tahşîl-i merâm
 Vâsi ta olmaqsızın Hakk'la kelâm
- 32 Bunda dağı bile Rabb-i 'İzzet'i
 Bula dürlü zevk u şevk u lezzeti
- 33 Zâtına mahşûş şifât-ıla bile
 Anlayup da fehm ü idrâk eyleye
- 34 Cisme gelmezden kadem-i âdemî
 'Âlem-i ervâhda olmak bir demi

28 neydiğini: ne idüğünü.

29 "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" A'râf, 7/172.

30 "Evet."

- 35 İşbu mezkûrât içündür bilmiş ol
 Tuymamışsın anı da işitmiş ol
 36 Zâhir olmazdan öñi³¹ eşbâhda
 Bir vücûdı olmasa ervâhda
 37 Görmez idi âdemî bir mekremet
 Hâşıl étmezdi hâkîkî ma' rifet
 38 Êrse dañi bu cesedle şafvete
 Varmaz-ıdı feyz-i rûhâniyyete
 39 Vuşlat olmaz idi ol Allâh ile
 Mükrim olmazdı kelâmullâh ile
 40 Ol tohum lâzım gerekdir ibtidâ
 Dânesin vemiş ola tâ intihâ
 41 Gel ki tafşîl ét üçünci hâleti
 Anlaşılısun âdemiñ mâhiyyeti
 42 İşbu hâlet anladılsun tâlibe
 Rûh ta' alluk eylemekdi kâlîba
 43 Tâ kemâlât ile tahşîl eyleye
 Ma' rifet âlâtını ala ele

[108^b]

- 44 ' Âlem-i ğayb u şehâdet mülkine
 Hem de külliyyât u cüz' iyyâtına
 45 Ola vâkıf cümle ol illâ ile
 Geşt êde kesb êtdigi râyât ile
 46 Cümleyi hep anlar ile fehm êde
 Hâzret-i Rabb-i Vedûd' ı cezm êde
 47 Râzık u Raḥmânlığın Ğaffarlığın
 Hem Raḥîmiyyet ile Settârlığın
 48 Mün' im ü Muḥsinliğin Vehhâblığın
 Luṭf u iḥsân-ıla hem Tevvâblığın
 49 Cümleyi işbu şîfatlarla bile
 İşbu hâletde özi Hâk' la tola
 50 Bir maḳâma hem de rûh varmış ola
 Çok ' acâ' ibler görüp bilmiş ola
 51 (Ki) ' Âlem-i ervâhda nâ-hâşıl idi
 Âletinsiz böyle nâ-ḳâbil idi

31 öñi: öni.

- 52 Vuşlat-ı zât-ı Hudâvendî gibi
Keşf-i esrâr hem de menendi gibi
53 Hem tecellî hem taşarruf hem şühûd
Cezbe-i³² şînf-ı ma'ârifle vürûd
54 Her birinden şemmesin êtdik beyân
Ehl-i hâle böylece olsun 'ayân
55 Êdelim dördünciniñ tafşîlini
Bitmiş olsun ehl-i dil tekmîlini
56 Kâlibından rûhuñ idi fırqati
Gör Hudâ'nın bunda neydi³³ hikmeti

[109^a]

- 57 Bu kâziyye iki vech-ile olur
Birine şol şüret ile girilür
58 Bunca telvîşât[ı] rûh ecsâmdan
Kazanup ekdârdan âlâmdan
59 Fırkat-ile andan ol gitmek gerek
Anı tadrîc-ile terk etmek gerek
60 Bir de istimrâr-ı³⁴ ân u vâkt-ıla
Mâ'il idi cisme ünsiyyet ile
61 Zâ'il olmaklığla vara râhata
Dâhil ola bâğ-ı rûhâniyyete
62 İşbu ma' nâ aşfiyâ hâkkındadır
Rûh-ı pâk-i etkıyâ hâkkındadır
63 Muktedâ-yı fazl u dânişdir bular
Hem hülâşa âferînişdir olar
64 Zaḥmetinden kâlibınñ rûh ba' de-mâ
Kurtulup bulmak için feyz ü bahâ
65 Ol şîfât-ı midḥati kim bî-riyâb
Eylemişdi kâlibından iktisâb
66 Anlar ile vara kurb-ı ' izzete
Ola nâ'il nice dürlü ni' mete
67 Oldur ikinci vecihden hikmeti
Kâlibından rûhuñ olmak fırqati

32 Cezbe-i: Cezbe-i vü.

33 neydi: ne idi.

34 istimrâr-ı: istimrâr-u.

- 68 Rûh kâlib mülkinde kalmışken mekân
Müdrîke âlâtı olmuşken mu‘în

[109^b]

- 69 Ğaybdan nice ma‘ârif ihtizâr
Êtmîş-idi daħî zevk-ı bî-şumâr
70 (Ki) ‘Âlem-i ervâhda oldığı zamân
Çünki yoğdı müdrîkeden bir nişân
71 Ol nev‘-ile olmamışdı zevk-yâb
Âleti olmaksız olmaz behre-yâb
72 Çün kâlıbsızlıkda da bulmak için
Ol gibi bir zevk ile tölme için
73 Bu olunca işte rûhuñ niyyeti
Pes bedenden lâzım oldu fırkati
74 Ğâlib oldu zevk-ı rûhâniyyeti
Gerü kaldı şevk-ı cismâniyyeti
75 Çünki cismânî olan zevk u sürür
Hep hicâb ardından êtmîşdir zuhûr
76 Kâlıbınsız olacağ zevk u şafâ
Bî-hicâb olmağlık eder iktizâ
77 Gelme gitme böyle teşrîfât ile
Zevk-ı dîger oldu bî-şühât ile
78 Lâzım oldu bunda bir temsîl ola
Emr-i tefhîmi zihî tekmiîl ola
79 Şol ağaçlar kim zemîne dikile
Mîvesiniñ içi dışı yënile
80 Ya‘nî zerdâlû gibi engür-veş
Terbiye êtse ağacında güneş
81 Tâ kemâlin bulup olmuş olsalar
Anları bir bir varup düşürseler

[110^a]

- 82 Manzarında âfitâbın ey dedem
Anları terk êtseler ger haylî dem
83 Mevz olup engür zerdâlû daħî
Perverişle kırılılsa ey ahî
84 Ta‘m-ı zevkî başka hâlet kesb eder
Vaqt [ü] ân geçdikçe kıymet kesb eder

- 85 Gerçi ağaçları üzre bî-riyâb
Perverişler eyler idi âfitâb
- 86 Lîk eşcârındaki hâşşıyyeti³⁵
Tıynetiniñ iktizâsı hâleti
- 87 Bir ruḡbetden degil idi berî
Olmış-idi bir ḥumûzet muzmeri
- 88 Mûnkaṭı' olduğda anlardan şecer
Bî-mezâhım oldu kaldı bî-keder
- 89 Müstaḳil êtdi güneş terbiyesin
Nice başka zevkî taḥşîl êtmesün
- 90 Lîk lâzım idi evvelden şecer
Olmasa olmazdı böyle mu' teber
- 91 Olmasaydı bu şecerler ibtidâ
Ḥâşıl olmazdı bular da intihâ
- 92 Aşmasında ger mürebbîdir üzüm
Mevz olmaz anla ey iki gözüm
- 93 Ol maḳâma vuşlat eyler êrmesi
Lâzım oldu aşmasından inmesi

[110^b]

- 94 Bu nevi' ce mîveler-veş perveriş
Lâzım oldu rûḥa da öyle reviş
- 95 Zâhir olmaḳlıḳda bulsundu revâc
Gelmiş-idi ḳalıba bi'l-iḥtiyâc
- 96 ' Âlem[i] ḳalıbda vaḳtiyle görüp
Perverişlerle kemâlâtın bulup
- 97 Şemerelik menziline erişe
Nice hoş³⁶ evşâf ile memdûḥ ola
- 98 Şâbitü'l-aḳdâm iken fevḳu'l-beşer
Êtmiş iken ya' nî ḳalıbda maḳar
- 99 Terbiye êtmîşse anı bî-şumâr
Âfitâb-ı manzar-ı perverdigâr
- 100 Ḳalıbın ol iktizâsı tıyneti
Andaki muzmer olan hâşşıyyeti³⁷

35 hâşşıyyeti: hâşşıyyeti.

36 hoş: hoş.

37 hâşşıyyeti: hâşşıyyeti.

- 101 Zaḥmet-i ebr-i enāniyyet aḡa
Perde olmaḡda bulunmuş cā-be-cā
- 102 Hem-daḡı ḡaybiyye ‘ilm-i bī-ḡisāb
İktisāben olmuş-idi zevḡ-yāb
- 103 Līk şıfāt-ı ḡālībīde yār idi
Bir ruḡūbetle ḡumūzet³⁸ var idi
- 104 Anlarınsız bulamaz idi şafā
İster idi ki bula fevz ü bahā
- 105 Şimdi rūḡuḡ lāzım oldu mīvesi
ḡālīb-ı eşcārdan ayrılması
- 106 Bir ḡaraf olduḡda ḡālīb zaḡmeti
Şems-i Ḥaḡḡ’ın ere fevz ü nuşreti
- 107 Anı bir müddet daḡı meftūr ēde
Pīşegāhında³⁹ ḡoyup manzūr ēde

[111^a]

- 108 Şems-i luḡf-ı Ḥālīḡ-ı⁴⁰ kevn [ü] mekān
Terbiyet⁴¹-baḡş ola bir nice zamān
- 109 Bir de ḡālībda iken ol nāzenīn
Nice manzūrāta olmuşdı ḡarīn
- 110 Tā kemālāt-ile insāniyyete
Ėrmiş-idi nice zevḡ u ni‘ mete
- 111 (Ki) ‘Ālem-i ervāḡıḡ iken sā‘ili
Olmamışdı ol nazarlar ḡābili
- 112 Bilmiş-idi neydüḡin⁴² zāt u şıfāt
Līk bilmezdi nedir şān-ı memāt
- 113 Ya‘nī ki Ḥaḡḡ’ıḡ Mümīt olduḡını
Bilmemişdi ol şıfat neydüḡini
- 114 Mümkin olmaz ‘ārif olmaḡlık aḡa
Vāsıḡa olmaḡsızın merk ü fenā
- 115 Ḥāletıḡ öldür beşinci şadreti
ḡālība rūḡuḡ gerekdir ‘avdeti

38 ḡumūzet: ḡumūzet.

39 Pīşegāhında: Bīşegāhında.

40 Şems-i luḡf-ı Ḥālīḡ-ı: Şems-ü luḡf-u Ḥālīḡ-u.

41 Terbiyet: Tertibet.

42 neydüḡin: ne idüḡin.

- 116 Ol sebebdan ki kemâlât andadır
 Hâşş-ı insân-çün kerâmât anda[dır]
 117 Şâhid ü gaybında iki ‘âlemin
 Hükûm eden oldur hîlâfetle hemîn
 118 Her dü ‘âlemde olan bunca ni‘am
 Hâzır olmuş anıñ içün bî-sekam
 119 Buy(u)rılıpdur çün a‘dedtu li-‘ibâd
 Hem de *lâ ‘aynun re‘âtle*⁴³ oldu yâd

[111^b]

- 120 Böyle teşrîfât ile hem-vâr olur
 Bu tena‘umlarla berhûrdâr olur
 121 Bu tena‘umlar(la) iki nev‘icedir
 Ba‘zı rûhî ba‘zı cismânîcedir
 122 Ol ki cismânîcedir bil ey hümâm
 Âlet-i cismânîsiz etmez kıyâm
 123 Vâsıta olmağsız âlet arada
 Öyle ni‘metler bulunmaz sırada
 124 Pes bu taqdîr üze cismânîyyeyi
 Kâlib-ı dünyâvî-i fânîyyeyi
 125 Hâşr ederler reng-i ‘uqbâyî ile
 Reng-i nûrânî ile bâkî ile
 126 Gerçi bu şûret ile kâlib olur
 Bu şıfatlar lîk hep sâlib olur
 127 Hâk ü âb u bād u âteş oldılar
 Dört ‘anâşırdan ‘ibâret geldiler
 128 Eyleyince kâlib-ı dünyâ kıyâm
 Bu ‘anâşırda düzilmişdi tamâm
 129 Âb ile hâk bu iki melbûs idi
 Kim başar idrâk eder maḥsûs idi
 130 Kâlib-ı dünyâda ġâlib geldiler
 Çünkü maḥsûsâta tâlib geldiler
 131 Nâr u bâddan hem de ḥis meslûb idi
 Kâlib-ı dünyâca da mağlûb idi

43 “hiçbir gözün görmediği.” Hadis metni şöyledir: *وَلَا تُدْنُ سَمِيعٌ، وَلَا أُذُنٌ سَمِيعٌ، وَلَا حُطْرٌ عَلَى قَلْبٍ بَشَرٍ* Buhârî, Tefsîru sûre (32), 65/302, hadis nu. 4780. “Ben sâlih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşer kalbine gelmeyen nimetler hazırladım.”

- 132 ‘Ālem-i uḥrāda hem bu ḳālībı
Bu ‘anāşırdan düzüpdür şāḫībı

[112^a]

- 133 Ġālib etmiş aḡa nār u bādı hem
Eylemiş maḡlūb ḡāk ü ābı hem
134 Çünki nār u bād olmışdı laṭīf
ḡāk ü ābıḡ ikisi daḡı kesīf
135 ‘Ālem-i dünyā keşāfet ‘ālemi
‘Ālem-i ‘uḡbā leṭāfet ‘ālemi
136 Mü’miniḡ ḡalbindeki bugünkü nūr
Rūz-ı ferdāda eder şeksiz zuḡūr
137 Şūrete ḡālib olup te’şīr eder
Şāḫībın tafzīl eder tenvīr eder
138 Niteki buy(u)rıldı yes‘ā nūruhum
*Beyne eydihim ve bi eymānehum*⁴⁴
139 İşbu ma‘nālar bütün zāḡır olur
Nūr-ı diller farḡ ile bāḡır olur
140 Buy(u)rılıpdur yevme tebyaḡḡu vüḡūḡ
Hem ‘aḡabıncesi *tesveddu vüḡūḡ*⁴⁵
141 Nūr-ıla ṭoldı ḡālīb bī-irtiyāb
Çün leṭāfet eylemişdir iktisāb
142 Kesb edinice böyle nūrı hey‘eti
Ber-ṭarafdır ḡayrı rūḡa zaḡmeti
143 Ol ki andan zaḡmet eylerdi velūd
Ġıll ü ḡışden her ne ise hest [ü] būd
144 Nez‘édüp ṭaşra getürmişler anı
Pāk-i⁴⁶ bir āyīne-i bī-kīneyi

[112^b]

- 145 Cevherinden cezb eder diḡḡat ile
Ḥoşça⁴⁷ şūret giydirir şan‘at ile
146 Her ne varsa anda ḡākden pūr-keder
Ṭaşra eyler anı ol şāḫīb-hüner

44 “[O gün mümin erkeklerin ve mümin kadınların] ışıklarının önlerini ve çevrelerini aydınlattığını görürsün.” Hadīd, 57/12.

45 “Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de karacaktır.” Âli İmrân, 3/106. vüḡūḡ: vüḡūd.

46 Pāk-i: Pāke.

47 Ḥoşça: Ḥoşça

- 147 Âb-gîne şüy-kim pür-şâf olur
Gıll ü gışsız sâdece şeffâf olur
- 148 Reng-i vâhid zâhir ile bâtını
Görinür tâ zâhir ile bâtını
- 149 İşte kâlıbda olur öyle münîr
*Yevme tublâ*⁴⁸ âyetidir hoş habîr
- 150 Hem hadîşinde buyurmuşdur Resûl
Cân ile dille anı eyle kabûl
- 151 Cennet ehlinin leâfetden yaňa
Görinür ilikleri ser-tâ-be-pâ
- 152 Hâşr ederler bu leâfetle anı
Bu şefâ'at bu şafâvetle anı
- 153 Cümlesinden tâ sekiz cennetlerin
Hâzzın istîfâ eder ni' metlerin
- 154 Hem tevellüd etmez andan bir keder
Ki êde tâ rûh ile seyr [ü] sefer
- 155 Ya' nî görmişken bu dürlü ni' meti
Vermeye rûha şehâvet zahmeti
- 156 Hem şîfât hakkındaki Muhyîligi
Bilmez idi bulmasaydı hayligi
- 157 Şûret-i hay vâsıta olmaksızın
'Ârif olmaz idi anı ansızın

[113^a]

- 158 Rûhı andan sonra ki kalmış idi
Şoĥbet-i kâlıbda bulunmuş idi
- 159 Ma' rifet âlâtını tutmuş idi
Hem tamâmen perveriş bulmuş idi
- 160 Kâlıbından ayrılup gitmiş idi
'Âlem-i ğayba revân olmuş idi
- 161 Bunca müddet nîk-hâl bulmuş idi
Terbiyet-bâb-ı kemâl bulmuş idi
- 162 Levş-i cismânîyi maĥv etmiş idi
Feyz-i Hâk'dan behre-yâb olmuş idi

48 "[Gizlenenlerin] ortaya döküldüğü gün.." Târik, 86/9.

- 163 Bunca erzāk u şafā bulmuş idi
Kāmilen kuvvet daḥi almış idi
- 164 Bu kemālāt ile rūḥ oldu dü-tā
Gönderirler ‘ālem-i kālība tā
- 165 Ālet-i cismānīyi ala ele
Memleketlerde taşarruf eyleye
- 166 Ol taşarruf ola külliyyet ile
Mālikiyyet hem de mülkiyyet ile
- 167 Gel beru ālāt-ı cism olmaksızın
Ḥāceti ol külfete kalmaksızın
- 168 Vāsıtasızlık maḳāmında daḥi
Ḥazın istifā eder bil ey aḥī
- 169 Nice rūḥānī tena‘‘ umlar ile
Ne mu‘ attarlu tenessümler ile

[113^b]

- 170 Maḳ‘ad-ı şıdk⁴⁹ ile ‘indiyyet bula
Ma‘ rifet zevkı bula kırbet bula
- 171 Birbirini hīçden iḡfāl etmeye
Hem de zerre deḡlū işḡāl etmeye
- 172 Ne cisim rūḥı işinden dūr ède
Ne de rūḥ cismi işinden dūr ède
- 173 Bu maḳāmda bende ile hem Ḥudā
Beyniniḡ farkı şu olmuştur şehā
- 174 Fi‘l-i ‘abde ālet oldu vāsıta
Fi‘l-i Ḥaḳḳ’ı şöyle bil bī-vāsıta
- 175 Bu memālikde ne taşrīfāt ki var
Her ne cinsinden ki bī-ḥadd ü şümār
- 176 Ḥükmini Ḥaḳ hep aşāletle eder
Kul niyābetle ḥilāfetle eder
- 177 Bu işāretler [de] yeter çoḡ u az
Keşf-i esrār-ı Ḥudā olmaz mecāz
- 178 Şimdiye dek bunları bilmiş bilen
Bilmemiştir yine bilmez bilmeyen

49 “doğruluğun hâkim olduğu bir ortam.” Kamer, 54/55.

Extended Abstract

Najm al-Din Razi, also known as Najm al-Din Daya (d. 654/1256), was one of the leading representatives of 13th-century Sufi thought and the Kubrawiyya order. Known more for his writings than for his guidance activities within the order, Razi is an author who has given his works a unique depth with his philosophical explanations supported by verses and hadiths, his both apparent and esoteric approach to the verses of the Qur’an, and who has also demonstrated his literary skills with his power in poetry. The author’s most renowned work, *Mîrsâd al-‘İbâd*, gained great fame across a wide geographical area stretching from Iran to Central Asia and left a stronger impact than the works of other Kubrawi authors. It also played a historical role in bringing Kubrawi culture to Anatolia. *Mîrsâd al-‘İbâd* is a guidance text that seeks answers to fundamental ontological questions about humanity and describes the process from the beginning to the end of the spiritual journey Şeyhoğlu (d. 817/1414 [?]) *Kanz al- Kubarâ’*, Abū al-Faḍl Munshī al-Shīrāzī, *Düstūr al-Saltāna*, Qāsim b. Maḥmūd al-Qarāhisārī (d. 891/1486), Irshād al-Murīd ilā al-Murād fī Tarjamat Mîrsâd al-‘İbâd, and the translation attributed to the Halveti sheikh Qāsim Çelebi (d. 924/1518) are known as the *Mîrsâd al-‘İbâd* translations and have been examined in various studies to date. Another complete translation of the work, which has not been identified until now, is registered at the Milli Library Tokat Provincial Public Library under number 60 Hk 186. The literary value of this translation, whose author is unknown and which was written in Old Anatolian Turkish, and its difference from other translation works can be determined through academic research on the work. This study examines the verse translation by Manastırlı Besim Efendi of the chapter “Hâlet-i Hamse-i Âdamî” which deals with the concepts of existence in stages, the relationship between soul and body, and the creation of man, as described by Âbidîn Efendi as a subject that astounds the mind. This verse translation is included in the marginal notes of the work titled *Mecmûatü’n-Nâdire*, numbered 06 Mil Yz A 3833 in the National Library Manuscript Collection, which was copied and compiled by Âbidîn Efendi, between pages 106b-113b. It differs from previously identified prose translations due to its use of the mesnevi poetic form and the Aruz meter. *Mîrsâd al-‘İbâd* is considered a unique example within the translation tradition of the Ottoman period. We find no information in the sources about the life and literary personality of Muhammad Besim Efendi. However, from the statements of Âbidîn Efendi, who recorded the date of the poet’s death in his *Divânçe*, we learn that he served as the secretary of the Rumeli governor and was skilled in both poetry and prose. The Mevlevi-style poet was also a naat singer. He passed away in Manastır in 1285 (1868-69). Besim Efendi’s poetry translation is generally faithful to the source text. It is written in the “Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilün” pattern of the remel meter and in the mesnevi verse form. The total number of couplets in the translation is 178. The subject of the translated text is, in general terms, the five states of man. The first state is non-existence (non-being); the second state is existence in the realm of spirits; the third state is the attachment of the spirit to the mold (body); the fourth state is the separation of the spirit from the body; and the fifth state is the return of the spirit to the body. Each of these states is then discussed in detail. To date, our research has not identified a complete translation of the work. Even in its current form, this translation is unique among the identified translations of *Mîrsâd al-‘İbâd* in that it is written in verse.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Use of Artificial Intelligence: No artificial intelligence-based tools or applications were used in this research process. The entire content of this study was created by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.”

Kaynakça

- “Manastır’dan Tahrîrât-ı Mahsûsa fî 17 Receb”. *Tercümân-ı Ahvâl*, 2 Şabân 1280, S. 437, 2.
- Âbidîn Efendi (Âbid). *Dîvânçe*. Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. oct. 3491, vr. 32^a.
- Akkuş, M. (2006). “Nef’î”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 523-525.
- Ateş, A. (1945). “Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu’da Farsça Eserler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, Cüz II, 94-135.
- Baltacı, H. (2009). *Necmüddîn Râzî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Baltacı, H. (2011). “Necmeddîn Dâye’nin Bahrû’l-Hakâik Adlı Tefsirinde İbâdetlere Dâir Bazı İşârî Yorumlar”. *Hitt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 20, 193-210.
- Çal, A. (2008). *Kasım b. Mahmud Karahisari’nin İrşâdî’l-Mürîd ile’l-Murâd fî Tercemeti Mirsâdî’l-İbâd (İnceleme-Metin-Dizin)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Çaldak, S. (2020.23.11). “Veysi, Üveys Çelebi, Üveys b. Mehmed” <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/veysi-u-veys-celebi-uveys-mehmed> (Erişim tarihi: 29.11.2025).
- Gashim-zade, B. (2021). *Necmeddîn-i Dâye’nin Siyasete Dair Görüşleri*, İbn Haldun Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Güneş, M. (2023). “Devâzdeh-bend-i Muhteşem’in Refî’ Tarafından Yapılmış Bilinmeyen Tercümesi”. *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies*, 43, 225-261.
- Kara, M. (2012). “Osmanlı Anadolusundaki Tasavvufî Hareketlilik ve Hacı Bayrâm-ı Velî”. *Hacı Bayrâm-ı Velî Uluslararası Sempozyum 14-16 Aralık 2012 Ankara*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi, 232-247.
- Karahisârî, Kâsım b. Mahmûd. (2020). *İrşâdî’l-Mürîd ile’l-Murâd Mirsâdî’l-İbâd Tercümesi*. haz. A. Azmi Bilgin, Fakirullah Yıldız. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kartal, A. (2020). “Anadolu Selçukluları Döneminde Kültür ve Edebiyat”, *Prof. Dr. Vahit Türk Armağanı, İstanbul: Kesit Yayınları*, 807-878.
- Kavak, Ö. (2023). “Osmanlı Türkçesine Tercüme Edilen Siyaset Düşüncesi Eserlerinin Tercüme Usul ve Tasarrufları”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.-S. 64, 1-45.
- Köprülü, M. F. (1943). “Anadolu Selçuklu tarihi’nin yerli kaynakları”. *Belleten*, VII (27), Temmuz, 379-485
- Mecmûatü’l-Nâdire*. Ankara Millî KütüphaneYazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3833, vr. 106^b-113^b.
- Necmeddîn Dâye. (2017). *Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol Mirsâdî’l-İbâd Mine’l-Mebdei İle’l-Meâd’dan Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad’a ve Osmanlı Sultanı II. Murad’a Sunulan Siyâsetnâme*. haz. Şefaettin Severcan. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Necmeddîn-i Dâye. (2010). *Sûfî Diliyle Siyaset -İrşâdî’l-mürîd ile’l-murâd fî tercemeti Mirsâdî’l-ibâd-*. çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî, haz. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik.
- Necmeddîn-i Dâye. (2021). *Mirsâdî’l-İbâd mine’l-mebde’ ile’l-meâd Başlangıçtan Nihayete Allah’ın Kullarının Yolu*. haz. Halil Baltacı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Necm-i Râzî. (1352/1973). *Mirsâdu’l-ibâd*. haz. Muhammed Emîn Riyâhî. Tahran, Tahran : Büngah-ı Terceme ve Neşr-i Kitab.
- Necmuddîn-i Dâye. (2013). *Sûfilerin Seyri Mirsâdu’l-ibâd*. trc. Hakkı Uygur. İstanbul: İlk Harf Yayınevi.
- Ocak, A. Y. (2006). “Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufî Düşünce”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi I (Sosyal ve Siyasal Hayat)*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Okuyan, M. (2001). *Necmuddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet Yayınları.
- Okuyan, M. (2006). “Necmeddîn-i Dâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 496-497.
- Orhan, A. T. (2020). “Anadolu’da Tasavvufun Yerelleşmesi: Abdurrahim Karahisârî ve Münyetü’l-ebâr ve gunye-

tü'l-ahyâr İsimli Eseri Örneği". *Eskiye*, S. 41, 679-702.

Öngören, R. (2000). *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sâfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Örs, D. (2002). "Necmüddîn-i Râzî: Hayatı ve Eserleri". *Nüsha*. Y. II, S. 6, 19-34.

Özcan, A. (1995). "Feridun Ahmed Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul, 396-397.

Özel, H. A. (2016). "Koca Râgıb Paşa'nın Münşeât'ı ve Tarihî Ehemmiyeti". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 25, S. 4, 159-172.

Öztürk, Ö. (2014). *Tasavvuf Geleneğinin Osmanlı Siyasî Düşüncesinde Tezâhürü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Selçuk, B. (2020.26.11). "Nergisî, Mehmed" <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nergisi-mehmed> (Erişim tarihi: 29.11.2025).

Şeyhoğlu Mustafa. (2013). *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ: Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenik Taşı*. haz. Kemal Yavuz. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Tekin, G. A. (1991). "Feyzî Çelebî'nin Şem' ü Pervânesi". *Journal of Turkish Studies- Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Fahiz İz Armağanı II, C. 15, 1-157.

Terceme-i Mîrsadü'l-İbâd. Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi, 60 Hk 186.

Toska, Z. (2013). "Dönemini Yansıtan Bir Eser: Kenzü'l-Küberâ". *Sultan Yıldırım Bayezid Han ve Dönemi*. ed. Sadettin Eğri, Bursa: Gaye Kitabevi, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 231-241.

Toska, Z. (2018). "Tasavvufnâmeden Siyasetnâme'ye: Mîrsâdü'l-İbâd'ın Türkçe Versiyonlarını 'Telif-Tercüme' Açısından Yeniden Okumak I". *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, C. 49, Saliha Pakar Armağanı II Meslektaşları, Öğrencileri ve Dostları Tarafından Sunulan Yazılar, 331-349.

Yavuz, K. (2010). "Şeyhoğlu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul, 88-89.

Yılmaz, H. (2019). "Books on Ethics and Politics: The Art of Governing The Self and Others at The Ottoman Court", *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, Volume I: Essays, MS Török F. 59; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény (Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences). Belçika: Brill, 509-526.

Yılmaz, K. (2018). *Uşşâkî'nin Yenbû-ı Hikmet Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Yıldırım, N. (2012). "Fars Edebiyatında Tasavvuf Konulu Kahramanlık Anlatıları". *Şarkiyat Mecmuası*. S. 21, 149-177.

Yurdakul, İlhami (18.12.2022). "Kâtip". *Türk Maarif Ansiklopedisi*. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/katip/#yazar-1> (E.T. 26.02.2026).

